

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, С.П. Бурдоль та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Поргнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 768 с.
4. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Грошевий Ю.М. Вибрані праці. – Х. : Право, 2011. – 651 с.
6. Резник Г.М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. – М. : Юридическая литература, 1977. – 61 с.

СУПРУНОВА О. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права
(Донецький національний університет)

УДК 343.13

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено поняття та зміст кримінально-процесуальних відносин. Розкрито зміст кожного з елементів кримінально-процесуальних відносин: суб'єкти, об'єкти, права та обов'язки.

Ключові слова: кримінально-процесуальні відносини, кримінальне провадження, досудове розслідування, заходи забезпечення кримінального провадження.

В статье исследовано понятие и содержание уголовно-процессуальных отношений. Раскрыто содержание каждого из элементов этих отношений: субъекты, объекты, права и обязанности.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные отношения, уголовное производство, досудебное расследование, меры по обеспечению уголовного производства.

In the article the concept and content of criminal procedural relations is researched. Disclosed the contents of each of the elements of these relations: subjects, objects, rights and responsibilities.

Key words: Ukraine Parliamentary Commissioner for Human Rights, criminal procedural relations, criminal proceedings, pre-trial investigation, measures of criminal proceedings.

Вступ. В Україні функціонує чітко визначена система державних органів і посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права та свободи людини. Важливе місце в конституційному механізмі забезпечення цих прав та свобод посідає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, діяльність якого становить одну з форм парламентського контролю.

Однак нині не достатньо дослідженим залишається питання про участь Уповноваженого у кримінальному процесі саме як посадової особи, яка здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав людини.

Вирішення даного завдання уможливується через з'ясування особливостей формування складових елементів кримінально-процесуальних відносин. Відтак постає об'єктивна потреба в уточненні поняття кримінально-процесуальних відносин, формуванні нових інтерпретаційних контекстів змістових елементів даних відносин відповідно до мети нашої статті.

Зауважимо, що в загальній теорії правові відносини визначаються як специфічні суспільні відносини, що виникають на основі відповідних норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними та юридичними обов'язками, що забезпечуються державою. Відповідно до того, що правовідносини – це поєднання фактичних суспільних відносин і юридичних норм, розрізняють їх юридичний зміст як зафіксовані в нормах права юридичні обов'язки їх учасників і фактичний зміст як реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Внаслідок проведеного нами дослідження ми дійшли висновку, що поняття кримінально-процесуальних відносин достатньо повно розглянуто в юридичній літературі, але потреба в дослідженні його

існує у зв'язку з прийняттям у 2012 р. нового КПК України. Зокрема, одна група дослідників (А.М. Денисюк, Л.Д. Удалова, М.А. Погорецький, В.В. Назаров, О.В. Шпотаківська, В.В. Зарубей) визначають кримінально-процесуальні відносини як такі, що виникають, розвиваються і припиняються у зв'язку з розслідуванням та судовим розглядом кримінальних справ, друга група дослідників (В.В. Рожнова, Д.О. Савицький) визначають їх як суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку із здійсненням кримінального провадження.

Постановка завдання. Мета статті – визначити та обґрунтувати поняття та зміст кримінально-процесуальних відносин в контексті формування правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Результати дослідження. Проблема правовідносин тривалий час привертає увагу науковців та практиків і є головною для будь-якої галузі правової науки, у тому числі й для кримінального процесу.

У загальній теорії права правові відносини визначаються як специфічні суспільні вольові відносини, що виникають на основі відповідних норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними та юридичними обов'язками, що забезпечується державою. Відповідно до того, що правовідносини – це поєднання фактичних суспільних відносин і юридичних норм, розрізняють їх юридичний зміст як зафіксовані в нормах права суб'єктивні права і юридичні обов'язки їх учасників та фактичний зміст – реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [1, с. 190-191].

Під час дії КПК 1960 року питання про кримінально-процесуальні відносини достатньо повно розглянуто в юридичній літературі [2, с. 27]. Тому, на перший погляд, немає необхідності знову його досліджувати. Водночас потреба у цьому є, оскільки 13 квітня 2012 року парламент прийняв новий КПК України, що набрав чинності з 20 листопада 2012 року. Цей Кодекс порівняно з КПК 1960 року передбачає деякі суттєві відмінності в регулюванні кримінально-процесуальних відносин, які розглянемо далі.

Перед розглядом цього питання з'ясуємо, як науковці визначали кримінально-процесуальні відносини під час дії КПК 1960 року.

А.М. Денисюк навів таке визначення: «Під кримінально-процесуальними відносинами слід розуміти регламентовані нормами кримінально-процесуального права відносини, які складаються між учасниками, наділеними певними правами й обов'язками, і які виникають, розвиваються, змінюються і припиняються у сфері кримінального судочинства» [3, с. 15].

Л.Д. Удалова в концепті лекцій «Кримінальний процес України: загальна частина» за 2001 рік пише, що під «кримінально-процесуальними відносинами слід розуміти регламентовані нормами кримінально-процесуального права відносини, що утворюються між учасниками процесу, які наділені визначеними правами й обов'язками, що виникають, розвиваються, змінюються, припиняються в період їх діяльності у сфері кримінального судочинства» [4, с. 20]. У подальших наукових працях, а саме в підручниках «Кримінальний процес України. Загальна частина» [5, с. 22] за 2005 рік, «Кримінальний процес України» [6, с. 21] за 2007 рік автор наводить значно лаконічніше визначення: «кримінально-процесуальні відносини – це врегульовані законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку з розслідуванням та судовим розглядом кримінальних справ».

М.А. Погорецький визначає кримінально-процесуальні відносини як такі, «що виникають, розвиваються й припиняються у сфері кримінального процесу, врегульовані кримінально-процесуальними нормами й через які реалізуються повноваження державних органів, що ведуть кримінальний процес, а також процесуальні права і обов'язки осіб, які потрапили в його сферу, та захищаються їх матеріально-правові, процесуальні й інші законні інтереси» [7, с. 240].

На думку В.В. Назарова, О.В. Шпотаківської, В.В. Зарубей, кримінально-процесуальні правовідносини – «це відносини, що врегульовані нормами кримінально-процесуального законодавства, котрі виникають, розвиваються та припиняються у сфері кримінального судочинства у межах яких за допомогою державних органів та їх посадових осіб, які наділені правом провадження у кримінальних справах, реалізуються процесуальні права суб'єктів, які залучаються чи допускаються до кримінального судочинства, і захищаються їхні матеріально-правові, процесуальні та інші законні інтереси, а також реалізуються повноваження цих органів та їх посадових осіб» [8, с. 12].

Після прийняття нового КПК України з'явилися перші публікації, в яких наведено визначення кримінально-процесуальних відносин. Так, В.В. Рожнова та Д.О. Савицький у праці «Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина)» наводять таке визначення цього поняття: «Кримінально-процесуальні правовідносини – це врегульовані кримінально-процесуальним законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження» [9, с. 34].

На нашу думку, це визначення необхідно уточнити, оскільки у ньому, по-перше, не йдеться про припинення кримінально-процесуальних відносин. По-друге, не вказано, що ці відносини виникають між учасниками кримінального провадження.

На наш погляд, під **кримінально-процесуальними відносинами** слід розуміти регламентовані нормами кримінально-процесуального права відносини, що складаються між учасниками, наділеними певними правами й обов'язками, і які виникають, розвиваються та припиняються у зв'язку зі здійсненям кримінального провадження.

Кримінальні процесуальні відносини мають такі особливості: 1) виступають тільки у формі правовідносин; 2) органічно пов'язані із кримінально-правовими відносинами; 3) виникають, розвиваються, змінюються і припиняються в нерозривному зв'язку із кримінально-процесуальною діяльністю; 4) характеризуються особливим колом суб'єктів; 5) відрізняються специфікою прав й обов'язків суб'єктів [10, с. 31-52].

Першим елементом кримінально-процесуальних відносин є *суб'єкти*. З урахуванням характеру процесуальної діяльності та правового становища, а також зацікавленості в результатах провадження усіх суб'єктів кримінально-процесуальних відносин можна поділити на такі групи:

1) *суб'єкти, які здійснюють кримінальне провадження:* слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, співробітник оперативного підрозділу, що виконує доручення слідчого, слідчий суддя, суд;

2) *суб'єкти, які мають та відстоюють власні кримінально-правові або цивільно-правові інтереси:* підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі;

3) *суб'єкти, які захищають та представляють інтереси інших осіб:* захисник підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі, їх законні представники, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник;

4) *суб'єкти, які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні* (заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник).

Необхідно підкреслити, що суб'єкти правовідносин, використовуючи свої права та виконуючи обов'язки, відіграють неоднакову роль у кримінальному судочинстві, мають різний вплив на його перебіг та кінцевий результат. Під час дії КПК 1960 року на цю обставину звертали увагу всі науковці, які досліджували кримінально-процесуальні відносини. Так, наприклад, В.В. Назаров та Г.М. Омеляненко зазначали: «Головна роль у кримінальному процесі належить державним органам і посадовим особам, відповідальним за вирішення кримінальної справи, які наділені правом застосування норм закону і прийняття рішень у кримінальній справі. Від них залежить просування справи, її результат, можливість реалізації прав іншими суб'єктами кримінального провадження. Тому закон їх зобов'язав не тільки роз'яснити права обвинуваченому, потерпілому та іншим суб'єктам, які беруть участь у справі, а й забезпечити можливість здійснення цих прав» [11, с. 10].

За чинним КПК України домінує становище у кримінальному провадженні також посідають державні органи, відповідальні за вирішення завдань кримінального процесу. Одним із суб'єктів кримінально-процесуальних відносин завжди виступає орган держави, наділений владними повноваженнями. Цей орган за наявності певного юридичного факту приймає рішення, вчиняє передбачені законом процесуальні дії, реалізуючи свої повноваження.

«Державні органи взаємодіють між собою, а також з іншими суб'єктами кримінального провадження. Дії їх взаємозалежні й виконуються в межах суспільних відносин, що регулюються нормами кримінального права. Суб'єктами цих кримінально-процесуальних відносин є всі особи, які володіють процесуальними правами й обов'язками. Той чи інший суб'єкт провадження може бути учасником одного чи декількох процесуальних правовідносин, однак поза прямого і конкретного зв'язку з представниками держави (слідчим, прокурором, судом) не може реалізувати свої права і виконати покладені на нього обов'язки» [11, с. 10].

Другим елементом кримінально-процесуальних відносин є *об'єкт*. Ним є усе те, з приводу чого виникли та розвиваються правовідносини. Ми поділяємо думку тих науковців, які вважають за можливе визнання двох об'єктів таких відносин: загального і спеціального. «Під загальним об'єктом розуміється те, з приводу чого або у зв'язку з чим функціонує і розвивається вся сукупність правових відносин під час здійснення кримінально-процесуальної діяльності. Таким об'єктом є встановлення і реалізація кримінально-правових відносин, включаючи з'ясування фактичних обставин і їх юридичну оцінку, хоча результат може бути і негативним, тобто їх невстановлення. Спеціальним об'єктом, тобто об'єктом окремих, поодиноких кримінально-процесуальних відносин, є очікуваний результат поведінки (дій) суб'єктів конкретних процесуальних відносин. Таким спеціальним об'єктом може бути:

вирішення заявленого клопотання; закріплення слідів злочину; забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди тощо» [12, с. 7-8].

Третім елементом кримінально-процесуальних відносин є *права та обов'язки учасників кримінального провадження*.

Кримінально-процесуальні правовідносини мають фактичний і юридичний зміст. Юридичним змістом кримінально-процесуальних відносин є зафіксовані в нормах КПК України права та обов'язки їх учасників. Фактичний їх зміст – це реально здійснювані дії їх учасників, спрямовані на використання своїх прав та виконання обов'язків.

Звернемо увагу на деякі відмінності в регулюванні кримінально-процесуальних відносин за чинним КПК України та КПК 1960 року.

За чинним КПК України кримінально-процесуальні відносини виникають після одержання компетентними правоохоронними органами інформації про вчинене чи таке, що готується, кримінальне правопорушення. Момент їх виникнення визначено в ч. 1 ст. 214 КПК України. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Особливість кримінально-процесуальних відносин полягає в тому, що досудове розслідування починається саме з моменту внесення цих відомостей до даного реєстру незалежно від встановлення наявності кримінально-правових відносин.

За КПК 1960 року дане питання вирішувалось по-іншому. Відповідно до ст. 97 КПК після надходження заяви про злочин орган дізнання, слідчий, прокурор за необхідності проводив її перевірку в строк не більше десяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи службових осіб або витребування необхідних документів.

Якщо під час її проведення було встановлено достатні дані, які свідчать про наявність ознак злочину, орган дізнання, слідчий, прокурор виносили постанову про порушення кримінальної справи. З прийняттям цього рішення починалося досудове розслідування, під час проведення якого кримінально-процесуальні відносини розвивалися.

Якщо в результаті проведення дослідчої перевірки встановлювалось, що немає фактичних даних, які свідчать про наявність певних кримінально караних дій чи бездіяльності, орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язаний був винести постанову про відмову в порушенні кримінальної справи. З прийняттям цього рішення кримінально-процесуальні відносини припинялися.

Ми поділяємо думку В.П. Корж, що запропонована в новому КПК України «модель початку досудового розслідування погіршує права учасників кримінального провадження, не відповідає принципу законності. Серед традиційних процесуальних процедур держав пострадянського періоду є перевірка інформації про злочин, судовий контроль за порушенням кримінальної справи. Практика є кращим показником ефективності цього кримінально-процесуального інституту, який забезпечує судовий контроль за законністю й обгрунтованістю рішення слідчого, прокурора про порушення кримінального провадження» [13, с. 112-113]. Автор вважає, що «цей правовий інститут доцільно викласти в положеннях нового КПК, у яких зазначити прийняття процесуального рішення слідчим, прокурором про розслідування злочину при наявності приводів та підстав» [13, с. 113].

З моменту внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань кримінально-процесуальні відносини розвиваються. Однак розвиток деяких із них має певну специфіку. Пояснимо це на прикладі набуття фізичною особою статусу потерпілого.

У ч. 2 ст. 55 КПК України визначено, що права й обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Отже, така особа набуває процесуального становища потерпілого і може вступати у цьому статусі у кримінально-процесуальні відносини ще до доведення того факту, що їй дійсно кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди.

За чинним КПК України, як і за КПК 1960 року, кримінально-процесуальні відносини закінчуються із встановленням чи не встановленням кримінально-правових відносин і прийняттям рішення про застосування чи незастосування кримінальної відповідальності. Закінчуються ці відносини після набрання законної сили: 1) постановою слідчого, прокурора, ухвалою суду про закриття кримінального провадження; 2) обвинувальним, виправдувальним вироком суду. Набрання законної сили обвинувальним вироком створює юридичний факт для реалізації кримінально-правових відносин.

Водночас кримінально-процесуальні відносини можуть виникнути і після набрання вироком, ухвалою суду законної сили, зокрема, коли особи, зазначені у ст. 425 КПК, оскаржують ці судові рішення в касаційному порядку. Також ці відносини виникають під час здійснення провадження за нововияв-

леними обставинами під час перегляду судових рішень Верховним Судом України на стадії виконання судових рішень.

Висновки. Сформована нами авторська інтерпретація визначення кримінально-процесуальних відносин та окреслення їх особливостей є важливим кроком на шляху до реформування правової системи України. Задля найбільш повного розгляду обраної нами теми у даній статті ми охарактеризували елементи кримінально-процесуальних відносин з окремою деталізацією кожного елемента.

Крім того, робимо висновок, що суб'єкти зазначених правовідносин, використовуючи свої права та виконуючи обов'язки, відіграють неоднакову роль у кримінальному судочинстві, мають різний вплив на його перебіг та кінцевий результат, що також набуває суттєвого значення у процесі їх практичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права : [навч. посіб.] / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 317 с.
2. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: система і структура / Погорецький М. А. – Х. : Арсіс, 2002. – 160 с.
3. Денисюк А. М. Поняття, суть і завдання кримінального процесу : [лекція] / Денисюк А. М. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. – 20 с.
4. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України: загальна частина : [конспект лекцій] / Удалова Л. Д. – К. : НАВС, 2001. – 100 с.
5. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України: Загальна частина : [підруч.] / Удалова Л. Д. – К. : Кондор, 2005. – 152 с.
6. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. – К. : Паливода А. В., 2007. – 352 с.
7. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [моногр.] / Погорецький М. А. – Х. : Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.
8. Назаров В. В. Кримінальний процес України : [посіб. для підготовки до іспитів] / Назаров В. В., Шпотаківська О. В., Зарубей В. В. – К. : Ліпкан О. С., 2010. – 200 с.
9. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / [Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конюшенко Я. Ю. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 280 с.
10. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовного-процессуального права / Элькин П. С. – М. : Юрид. лит., 1967. – 192 с.
11. Назаров В. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – [2-ге вид., доп. і переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 584 с.
12. Назаренко Р. І. Характеристика кримінально-процесуальних відносин на початковому етапі досудового провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Р. І. Назаренко. – К., 2001. – 19 с.
13. Корж В. П. Деякі проблемні питання впровадження нового КПК в практичну діяльність / В. П. Корж // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / ХНУВС. – Х., 2012. – С. 111–116.
14. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 лип. 2004 р. № 13 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. – К., 2010. – С. 305–312.

